

ОСИП МАНДЕЛЬШТАМ І КИЇВСЬКІ НЕОКЛАСИКИ

Елеонора Соловей

*Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, вул. Грушевського, 4, 01001, м.
Київ, Україна*

У статті здійснено типологічне співвіднесення творчості, долі, особистісних характеристик російського поета О. Мандельштама та українських неокласиків гурту М. Зерова. Компаративне студювання цього матеріалу засвідчує винятковий драматизм літературного, особливо поетичного дискурсу в умовах тоталітаризму, подібність шляхів здійснення поетами своєї творчої програми, а також спільну для них місію оскарження культурного нігілізму. У зв'язку з цією проблематикою принагідно з'ясовуються також деякі універсальні особливості проблеми "поет і влада".

Ключові слова: поет, поезія, контакти, впливи, критика, Київ, перегук, культура.

Як відомо, Осипа Мандельштама (1891-1938) багато що пов'язало з Києвом. Докладно про це оповів Мирон Петровський в есеї "Киевский роман Осипа Мандельштама" з його книжки "Городу и миру". Імовірність прямих контактів Мандельштама з київськими неокласиками під час його відвідин Києва у 1919-1929 роках значна: достатньо згадати знамените тоді кафе ХЛІАМ (абревіатура "художники, літератори, актори, музиканти"), спектаклі театру "Березіль", які Мандельштам бачив і про які писав, тощо. Проте документально такі контакти не зафіксовані. Можемо лише здогадно припускати, наприклад, присутність когось із поетів "п'ятірного грона" на київському вечорі Мандельштама у січні 1929 р., коли він читав уривки з "Єгипетської марки" та давніші вірші й намагався пояснити причини свого переходу на прозу. До того ж, як зазначає репортер "Вечернего Киева", аудиторію "складали люди більш чи менш обізнані в питаннях літератури", які "тепло приймали письменника" [1, с. 4]]...

Натомість зафіксовані спроби тодішньої критики доглядіти прямий вплив Мандельштама на поезію неокласиків, передовсім М. Рильського та П. Филиповича. Чи не першим про це заговорив Яків Савченко 1923 року в газеті "Большовик" [2, с. 5]. На його погляд, "Рильський ніяк не виб'ється з-під впливу Анненського (не кажучи вже про постійне джерело його творчості - Пушкіна), інколи Мандельштама. Филипович так само тягне свою нитку від Мандельштама, або Анненського.". Менше як за місяць у тому ж виданні хтось, хто підписався криптонімом *О. Б.*, рецензуючи двотижневий селянський журнал "Нова Громада", називає вміщені там вірші П. Филиповича "альбомно-прилизаними" і вбачає в них переспів Ахматової та... Рильського! Критика вульгаризаторська, фіксує такі зв'язки, мала звичай говорити про це докірливо й невдоволено. Через десять років, у 1933, журнал "Червоний шлях" принагідно повернувся до цієї ж таки теми; проте Мирон Степняк, критик зі смаком, добре обізнаний

© Соловей Елеонора, 2011

і в російській, і в українській поезії, без зайвих емоцій, аналізуючи поезію "Молодої Музи", говорить про ту роль ферменту, яку часто відігравали російські поетичні впливи

- він конкретизує далі, що має на увазі, зокрема, вплив Блока, Гумільова, Мандельштама

- на Рильського, Єсеніна на Сосюру, Пастернака на Бажана та М. Доленга, Хлебникова й Петнікова - на Доленга й почасти Йогансена тощо [2, с. 149].

Стосунок поезії неокласиків до російського "срібного віку" глибоко й предметно аналізували передовсім вони самі. Микола Зеров у рецензії на збірку М. Рильського "Під осінніми зорями", надруковану 1919 р. в ж. "Музагет" дав докладну схему тих "трьох різних фаз" розвитку російської поезії, які синхронно "переживає в собі" М. Рильський. Це, по-перше, класична школа, поетична класика; по-друге - це російські символісти, і нарешті - "преодолевшие символизм" російські неореалісти або ж акмеїсти. До останніх, як відомо, належав і Мандельштам. "Виразну реалістичну манеру акмеїзму" Зеров констатує в цілій низці поезій із рецензованої збірки ("Фрагмент", "Джема", "Дні ясності, дні бабиного літа...", "Чи пам'ятаєш, ми вертали...", "Дрімає дім старий...")

- поезії, що їх справді можна, як каже Зеров, "за бажання" визнати акмеїстичними [3, с. 154-155]. Отже, з'ясовується доволі органічна духовно-творча спорідненість київських неокласиків (більшість із них, як пам'ятаємо, починали свою творчість російською мовою) із тією частиною розмаїтого російського поетичного спектру, яку самі вони вважали найбільш співзвучною власним творчим інтенціям. Безсумнівно є свідоме й творчо-вибіркове ставлення до цього матеріалу, котре можливе лише за доброї орієнтованості в ньому. Останнє було природним для поетів, що почувалися у спільному культурному просторі, імперському до революції, тоталітарному сиріч новоімперському після.

Езопівська мова, взагалі прийоми ідеологічної "конспірації" виявляють спільність у неокласиків та Мандельштама як вимушені й водночас, хоч як це парадоксально звучить, - органічні риси поетики. Поети ніби свідомо полишають сучасність, здійснюють втечу в любі їм давні епохи, вербалізують свою тугу за Європою і світовою культурою, - а насправді якраз і саме в такий спосіб говорять про актуальне, про свій час, про свою причетність і відповідальність. Як написав Нікіта Струве в монографії про Мандельштама, котра спершу була 1979 року захищена як докторська дисертація: "... Такою є залученість справжнього поета: він вписує у вірші свою долю, щоб уже від неї не ухилитися" [4, с. 53]. Цю констатацію можна з однаковою успіхом ілюструвати віршами Мандельштама ("Волк", "За гремучою доблесть грядущих веков."), - і

поезіями Зерова, як-от "Обри" з цим епіграфом "Секвестатор їде в село за податками...", або як "Безсмертя", де доля Овідія мимохить стає прозрінням власної долі.

. Х а й Цезар злоститься, і хай літа вигнання
Зігнуть високий стан і сивину вплетуть,
І хай гуде сармат і гети смерть несуть,

А гнівний Понт реве, і гори набігають... Це написано у квітні 1923 р. - ще не було, здавалось, причини для такого похмурого віщування (трохи більше року перед тим, у січні 1922, ці мотиви взагалі було висловлено напівжартома: у вірші "Овидий" з російськомовного циклу "Полулейзажи"). Натомість у другій частині сонетного диптиху 1934-1935 років із промовистою назвою "Finale" гірка певність невідвортної загибелі оскаржує зблиски надії, висловлені то епіграфом із Шевченка ("А може, ще добро побачу? А може, лихо переплачу?"), то терцинами сонетного замка.

... О ні! В пустелі цій не випадає манна,
Сидить лише гризот неублаганий смок
І душить тугою мій виснажений крок.

Смутна, о земле, ти! Скупа, обітованна! Спільним для Мандельштама з одного боку, Зерова та Филиповича з другого є Київ як "породжуючий текст", як цілком особливе середовище перебування й буття, як сув'язь образних імпульсів, знаків, асоціацій, багатих на потенційні змісти, донині здатних до щоразу нового "прирошення смислів" - відповідно до сформульованих дослідниками згодом законів "семантичної поетики" [див.: 5].

Хоч як звели тебе гермокопиди
І несмак архітекторів-нездар,
І всюди прослід залишив пожар, -
Ти все стоїш, веселий, ясновидий...

(М. Зеров. Київ навесні ввечері, 1928) Безперечно, питома вага цього "породжуючого тексту" різна, строго кажучи неспів-мірна, проте в цьому випадку вирішальною є сама наявність його і в поетів-неокласиків, і в Мандельштама. Нечисленність київських реалій в Мандельштама компенсовано тривкістю пам'яті про історичну драму Києва: так у віршах 1937 року скресає жива пам'ять про Київ майже двадцятилітньої давнини:

Как по улицам Киева-вия
Ищет мужа не знаю чья жинка,
И на щеки ее восковые
Ни одна не скатилась слезинка.

Не гадают цыганочки кралям,
Не играют в Купеческом скрипки,
На Крещатике лошади пали,

Пахнут смертью господские Липки... Третя, остання строфа, що оповідає про відступ червоноармійців і їхню обіцянку повернутися, надає творові особливо зловісного характеру, ніби апелюючи до тих, хто був свідком уже призабутих рештою людей кривавих подій. Цей вірш, один із останніх у Мандельштама, за висловом того ж Нікіти Струве - "знімок із минулого, що повертає нас до Києва в 1919 році, до часу першої розлуки з тією, котра стане згодом його дружиною" [4, с. 107]: це художниця-кичанка Надія Яківна, до заміжжя Хазіна.

Натомість уже співмірно спільною є в Мандельштама й українських неокласиків виразна схильність до поетичного перефразування класичних європейських текстів, як романи "Флобера і Золя" (О. Мандельштам, "Аббат", 1915), як "Домбі і син" Ч. Діккенса - навіть попри те, що поезії Мандельштама й Зерова з назвою "Домбі і син" розділяє майже двадцять років, а саме потрактування Діккенсового роману в них різниться кардинально: Зеров, на думку австрійського дослідника С. Сімонека, реалізує романну модель XIX ст. з її доцентровими тенденціями, а вірш Мандельштама побудований на романній моделі XX ст., де домінують вектори відцентрові й біографія героя та його особистість уже не мають колишнього значення [див.: 6, с. 588]. Рядок "Аббат Флобера і Золя" в першому варіанті вірша 1915 року "Аббат" знакує безсумнівність для поетів обопільного взаємовпливу літератури й дійсності - їхнього паритету: адже достеменно персонажі книжок трапляються нам і в житті, і як знати, що тут первинне і що було спочатку?

Безперечно, в кожному з таких "перегуків" є не тільки спільне, а й відмінності, проте типологічна співзвучність виразно переважає, аж до збігу таких деталей, як *квітка асфodelей* в її символічному та емблематичному значенні ("Меганом" Мандельштама і "Сон" Зерова). Мандельштам:

Еще далеко асфodelей Прозрачно-серая весна. Пока еще на
самом деле Шуршит песок, кипит волна.

Зеров:

В сірій імлі попідземній, понад потоком Летейським, В травах без запаху стрів я молодий
асфodel.

"Бідна рослино! Чому з усіх, непривітаних сонцем,

Ти найдорощча мені? Що ти і як проросла?"... Є підстави говорити про реальну подібність самого типу творчої особистості: неокласики, як і О. Мандельштам - "полігістори": поєднання поетичної творчості з перекладацькою, дослідницькою, лекційно-викладацькою діяльністю має принциповий характер і відзначається органічністю заповіданої Григорієм Сковородою "сродної праці". Це тип "людини культури", - тобто людини, що живе в культурі і культурою, "культуртрегера". "Культуртрегери" - назва сонетного циклу М. Зерова: в шести сонетах 1922-1933 років оспівані діячі

української культури І. Турчиновський, П. Куліш, І. Котляревський, В. Горленко, а також Н. Чернишевський (появу цього останнього сонета автор пояснював враженням від спогадів Лонгіна Пантелєєва про Чернишевського). І в цьому сонеті також узят гору інакомовний план змісту: вражаюче пророцтво власної трагічної долі.

Суд і заслання... Мука самоти...

О як у сьайві небо розколось!

А тиша мертва і нема мети... Парадигма буття, в якій культура, за словом Зерова - "рельєф культурний", рідної землі, і світу, набуває виняткового значення, безумовно зближує київських неокласиків із О. Мандельштамом, - як і спільне для них відчуття втраченого культурного простору, перерваного зв'язку часів, ностальгії за минулими культурними епохами, необхідності й місії відроджувати і втілювати історичну пам'ять.

Той гармонійний лад, що його Мандельштам визначив як "Еолійський чудесний стрій" (вірш 1922 р. "Я по лесенке приставной...") в цьому сенсі набуває максимально широкого розуміння як духовна батьківщина, обітована земля, пристановище. І тієї ж природи - пафос повернення джерел ("Ad fontes!" київських неокласиків): тяглість традиції, культури, духовного набутку.

Вкоріненість у традиції, у культурі живить творчість усіх поетів, про яких тут ідеться, невичерпним струменем міфів, образів, асоціацій; цієї ж природи їхня особлива прихильність до апробованих твердих форм: александрійські вірші, елегійні дистихи та сонети Зерова, канцони, мадригали, станси Мандельштама. Вкоріненість у культурі робить митця вільним, але тоталітарна держава сприймає це як виклик і реагує відповідно. Навіть езопівська мова сприймається як зухвальство та виклик, адже підтексти та алюзії надаються до відчитання, до дешифрування: подеколи поети самі визивно підказують "код":

... І темний ряд євангельських історій

Звучить як низка тонких алегорій

Про наші підлі і скупі часи...

(М. Зеров. Чистий четвер. 1921)

Спротив культурному нігілізмові в умовах 20-30-х років можна трактувати як просто спротив, як опір; зрештою, саме так його й трактували карні органи і щодо Мандельштама, і щодо неокласиків. Закидаючи поетам прагнення "відділитись від дійсності" (це присуд В. Підмогильного 1927 р.) [7, с. 46] критики не були цілком ширі: насправді їх непокоїла й дратувала невиразна підозра або затамоване розуміння, що кожен із цих митців є поетом-громадянином, котрий "властивим йому способом, як і кожна людина, живе проблемами свого часу" [8, с. 18]. У реальних обставинах, у яких довелося жити поетам, особливої ваги набувають "Книжки і автори", "Образи і віки": ці назви сонетних циклів М. Зерова є виявом глибокого переконання у здатності високої літератури формувати юні душі, ушляхетнювати їх.

Книжок дитячих неубутні чари

Безсмертних вигадок легкі дива,

Яка це знову смуга життєва

Виносить ваші голосні фанфари? -

так починається цикл "Книжки і автори", героями якого, крім уже згаданого Дік-кенса з романом "Домбі і син", є Жуль Верн, Теккерей, Сельма Лагерлеф і Марк Твен... І в унісон цьому звучать давні, ще дореволюційні рядки Мандельштама:

Только детские книги читать,

Только детские думы лелеять,

Все большее далеко развезть,

Из глубокой печали восстать... Спільним у неокласиків і Мандельштама є також і сприйняття нової дійсності: бездуховного, безпам'ятного часу нового варварства з його незліченними жертвами, життя серед руйнівників культурної спадщини - вже згаданих "гермокопідів" із сонета М. Зерова 1928 р. "Київ навесні ввечері".

Уважне компаративне перечитання поезії Мандельштама й київських неокласиків виявляє не зауважені раніше шари змісту, акценти і насвітлення; воно, безперечно, має бути продовжене саме ширшим зіставним перечитанням поетичних текстів. На окрему увагу заслуговують античні ремінісценції, південні, кримські мотиви тощо. А ці нотатки, метою яких була постановка проблеми, закінчує епілог, несподіваний лише на перший погляд.

У жовтні 1960 року М. Т. Рильський як член редколегії "Библиотеки поэта" в листі до В. Н. Орлова, котрий очолював редколегію, висловив свою думку про надісланий йому на відгук рукопис поетичних творів О. Мандельштама для планованого видання. Схваливши в цілому "структуру й зміст рукопису", Рильський зазначив: "Предвижу большие трудности с изданием этой книги" [9, с. 183]. Він мав рацію: чимало книжок тоді виходило "зі скрипом", але це багатостраждальне видання побило рекорди, воно вийшло через 14 років після цитованого листа. Цю історію можна порівняти хіба що з уповільненим, розтягненим у часі, дозованим та виразно з боку ідеологічних інстанцій неохочим поверненням у літературний обіг доробку українських неокласиків за радянського часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вечер Осипа Мандельштама // Вечерний Киев. - 1929. - 29 янв. - № 23.
2. Савченко Я. Українська неокласика / Я. Савченко // Більшовик. - 1923. - 13 верес. - 206.
3. Степняк М. Поети "Молодої Музи" / М. Степняк // Червоний шлях. - 1933. - № 1.

4. *Зеров М.* [Рец. на кн. : Максим Рильський. Під осінніми зорями. Лірики книжка друга, 1910-1918. В-во "Грунт". Універсальна бібліотека. № 17. - К., 1918] / М. Зеров // Му-загет. - 1919. - січень-березень. - № 1-3. - С. 153-156.
5. *Струве И.* Осип Манделъштам / Н. Струве. - London, 1990.
6. *Левин Ю. И.* Русская семантическая поэтика как потенциальная культурная парадигма / Ю. И. Левин, Д. М. Сегал, Р. Д. Тименчик, В. Н. Топоров, Т. В. Цивьян // Смерть и бессмертие поэта. Материалы междунар. науч. конф, посв. 60-летию со дня гибели О. Э. Манделъштама. - М., 2001. - С. 282-313.
7. *Simonek S.* Osip Mandel'stam und Mykola Zerov. Neoklassik in der Russischen und Ukrainischen Literatur / S. Simonek // XI medzinärodny zjazd slavistov. Zborruk resume. - Bratislava, 1993. - P. 587-588/
8. *Підмогильний В.* Без стерня / В. Підмогильний // Життя й революція. - 1927. - № 1.
9. *Брюховецький В.* Микола Зеров : Літературно-критичний нарис / В. Брюховецький. - К., 1988.
10. *Рильський М. Т.* Зібрання творів : у 20 т. / М. Т. Рильський. - К., 1990. - Т. 20.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2010

Прийнята до друку 25.05.2010

O. MANDELSTAM AND KYIV NEOCLASSICS

Eleonora Solovey

T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Hrushevs'kogo Str., 01001, Kyiv, Ukraine

In this article the typological correlation between literary heritage, destiny, personal traits of Russian poet O. Mandelstam and Ukrainian M. Zerov's neoclassics school is performed. The comparative study of this material proves the exceptional drama of the literary, especially poetical, discourse in the totalitarian conditions, the similarity of the ways the poets performed their creative programme, as well as their common mission to appeal against the cultural nihilism. At the same time on the account of these problems some of the universal peculiarities of the problem "poet and authority" are figured out.

Key words: poet, poetry, contacts, influences, critics, Kyiv, coincidence, cultur

ОСИП МАНДЕЛЬШТАМ И КИЕВСКИЕ НЕОКЛАССИКИ

Элеонора Соловей

Институт литературы имени Т. Г. Шевченка НАН Украины, ул. Грушевского, 4, 01001, г. Киев, Украина

В статье сделано типологическое соотношение творчества, доли, самоличных характеристик русского поэта О. Манделъштама и украинских неоклассиков группы М. Зерова. Компаративное изучение этого материала знаменует исключительный драматизм литературного, особенно поэтического дискурса в условиях тоталитаризма, сходство путей осуществления поэтами своей творческой программы, а также совместную для них миссию обжалование культурного нигилизма. В связи с этой проблематикой попутно уясняются некоторые универсальные особенности проблемы "поэт и власть".

Ключевые слова: поэт, поэзия, контакты, влияния, критика, Киев, перекликание, культура.